

УДК 94:364-54(497.11)"1942/1944"(093.2)
314.113:314.15(497.1)(093.2)
341.322.5-053.2/.5(497.1)"1942/1945"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.58378/GIG.16.2024.SKO.77-95>

оригиналан научни рад / original scientific article

примљен / received: 22. 03. 2024.

прихваћен / accepted: 07. 10. 2024.

Др Љубинка ШКОДРИЋ, виша научна сарадница
Институт за савремену историју,
Трг Николе Пашића 11, 11000 Београд, Република Србија
ljubinka.skodric@isi.ac.rs

Мирјана САВИЋ, музејска саветница
Народни музеј Краљево
Трг Светог Саве 2, 36000 Краљево, Република Србија
mirjana.savic@nmkv.rs

ЗБРИЊАВАЊЕ ДЕЦЕ У СРПСКИМ ИЗБЕГЛИЧКИМ ДОМОВИМА У МАТАРУШКОЈ БАЊИ 1942–1944.

Апстракт: У раду су, на основу архивске грађе и литературе, анализиране мере које су на подручју окупираних Србије током Другог светског рата предузимане у циљу збрињавања великог броја избегле деце која су на ову територију пристизала из других области југословенске државе. Проучени су процес оснивања и рада Српских избегличких домова у Матарушкој Бањи, мере збрињавања, као и материјално и здравствено стање и школовање деце смештене у овим домовима. Посебна пажња посвећена је условима њиховог боравка у домовима, начину и околностима живота и рада, као и специфичним проблемима са којима се сусретала ова установа.

Кључне речи: Други светски рат, избеглице, Комесаријат за избеглице и пресељенике, избеглички домови, Матарушка Бања, деца, школовање, збрињавање.

Окупирана Србија и брига о избеглицима

Краљевина Југославија је после напада Трећег рајха, пораза и војне капитулације у Априлском рату 1941. године, подељена на више делова него било која друга окупирана држава у Европи.¹ На подручју централне Србије, Баната и северног Косова, формирана је немачка окупациона управа под руководством Војног команданта Србије.² На око 40% југословенске територије, у области Хрватске, Босне и Херцеговине и дела Војводине, створена је сателитска Независна Држава Хрватска (НДХ), у којој је око два милиона Срба било изложено прогону. Прогон српског становништва одвијао се и на подручјима Македоније, Косова и Метохије и Војводине који су се нашли под италијанском, бугарском и мађарском управом. То је утицало да се већ почетком јула 1941. на територији окупиране Србије нађе око 80.000 избеглица, да би њихов број у каснијим годинама био процењен на око 400.000.³

Власти у Србији су од првих дана окупације морале да се побрину да се из дана у дан све бројније избеглице прихвате, евидентирају и збрину. Међу првим установама задуженим за ове послове био је Генерални комитет за насељавање Словенаца, основан 24. маја 1941. године, да би затим крајем јуна 1941. био основан Комесаријат за избеглице и пресељенике (Комесаријат). Услед масовног прилива избеглица, већ 6. јула 1941. године, Андра Поповић, инжењер и потпуковник у пензији, именован је за изванредног опуномоћеног комесара за избеглице и пресељенике. Ову дужност је 20. октобра 1941. преузео Тома Максимовић, предратни директор фабрике обуће „Бата“ из Борова.⁴

У новембру 1941. године, рад Комесаријата регулисан је уредбом. Према одредбама ове уредбе, Комесаријат је основан при Председништву Министарског савета са задатком да прихвати избеглице и пресељенике који су били принуђени да дођу на српску територију, да организује њихов распоред, смештај и запошљавање, као и да решава сва друга питања везана за њихово збрињавање.⁵ Према Правилнику о раду који је донет током децембра 1941. године, рад Комесаријата био је организован у оквиру Кабинета и три одељења: Административног, Одељења за социјално старање и пропаганду и Финансијско-економског

¹ Mark Mazover, *Hitlerovo carstvo. Nacistička vladavina u okupiranoj Evropi* (Beograd: Arhipelag, 2019) 149. Детаљније о Србији у Другом светском рату: Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Beograd: Војноиздавачки и новински центар, 1992); Стеван К. Павловић, *Хитлеров нови антијугославенски рат у Југославији* (Београд: Слио, 2009); Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944. године. Свакодневни животи под окупацијом* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002); Zoran Janjetović, *Collaboration and Fascism Under the Nedić Regime* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018); Бојан Димитријевић, *Србија 1941* (Београд: Институт за савремену историју, Catena mundi, 2021).

² Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1942. Sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustanove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan* (Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 1979), 70.

³ Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine* (Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1981), 153.

⁴ О дотадашњој ратној и избегличкој судбини Томе Максимовића видети: Вељко Ђурић Мишина, *Саслушања српских избеглица. Историјски контексти и анализа* (Бања Лука, Нови Сад: Удружење архивских радника Републике Српске, Архив Републике Српске, Архив Војводине, 2023), 143–145.

⁵ „Уредба о Комесаријату за избеглице и пресељенике“, *Службене новине*, 14. новембар 1941, 2.

одељења. Када је реч о збрињавању избегле деце, највећи значај имало је Одељење за социјално старање и пропаганду у оквиру кога је деловао Социјални одсек. Овај одсек имао је задатак да се стара о смештају старих, немоћних и деце у државне и самоуправне домове и сличне установе милосрдних друштава, да подиже, организује и уређује сличне домове и установе, да избегличку и пресељеничку децу смести код лица која ће их примити на старање или узети под своје, као и да организује кухиње у којима ће избеглице и пресељеници добијати здраву и јефтину исхрану.⁶

Због осетљивости дечјег узраста и могућности губљења контакта са породицом, посебан значај имале су евиденције Комесаријата у оквиру којих су вођени подаци о старању о избеглицама, збрињавању деце и о преживљеним страдањима са изјавама избеглица о усташким и другим злочинима.⁷ Оне су временом употпуњаване и прикупљеним додатним подацима о здравственим, школским и другим околностима у којима су се налазила избегличка деца о којој се старао Комесаријат. Осим тога, крајем октобра 1941. године, Српска православна црква формирала је Комисију за прикупљање података о страдању Српске православне цркве и народа. Ова комисија се бавила прикупљањем, евиденцијом и сређивањем изјава избеглих и прогнаних лица и остварила је блиску сарадњу са Комесаријатом са којим је размењивала прикупљене податке и записнике са изјавама.⁸

Оснивање и уређење Српских избегличких домова у Мајсарушкој Бањи

Међу избеглицама се налазио велики број деце која су остала без једног или оба родитеља, као и деца о којима родитељи нису могли адекватно да се старају. Ради указивања помоћи избеглицама на подручју окупиране Србије организоване су бројне хуманитарне акције, али план да бригу о избеглој деци преузму породице у Србији, због тешких материјалних прилика, није у потпуности остварен.⁹

Осим приватне иницијативе, избегла деца збрињавана су у посебно организованим домовима, попут дома „Краљевић Андреја“ у Београду, у коме је, крајем марта 1942. године, било смештено више од 300 деце.¹⁰ У унутрашњости Србије организовани су домови у Врњачкој Бањи, где је у истом периоду било смештено 565 деце са Косова и Метохије, и у Бањи Ковиљачи, где су била смештена 192 детета. Током 1942, Комесаријат је енергич-

⁶ „Правилник о организацији рада Комесаријата за избеглице и пресељенике и о допуни и обавезном тумачењу Уредбе о комесаријату за избеглице и пресељенике“, *Службене новине*, 19. децембар 1941, 6.

⁷ Боро Мајданац, „Избегличка деца у Ужицу (1941–1945)“, *Историјска баштина*, 19 (2011), 136.

⁸ В. Ђурић Мишина, *н.г.*, 129–132.

⁹ Детаљније: Тамара Стојановић, „Хуманитарне иницијативе и акције на страницама колаборационистичке штампе“, у: *Колаборационистичка шtamпа у Србији 1941–1944*, III, приредио Александар Стојановић, (Београд: Филип Вишњић, Институт за новију историју Србије, 2023), 163–193.

¹⁰ У Београду су избегличка деца била смештена у више установа београдских женских хуманитарних друштава која су своје просторије уступила преко секције Црвеног крста, као и у домовима којима је управљало Министарство социјалне политике и народног здравља и у Дечјем прихватишту Општине града Београда у Звечанској улици. Љубинка Шкодрић и Мирјана Савић, *Деца у рашу. Српски избеглички домови у Мајсарушкој Бањи 1942–1944*. (Краљево: Народни музеј Краљево, 2023), 15.

није приступио пракси смештања деце у за њих специјално уређене домове. Велики број бањских одмаралишта и приватних вила је адаптиран и формирано је више домова који су имали велике капацитете и у којима су истовремено били организовани и здравствена заштита, исхрана и школовање и васпитање избегле деце. Међу новоформираним домовима били су и Српски избеглички домови у Матарушкој Бањи.¹¹

Припреме за смештање избегличке деце и људи задужених за старање о њима у Матарушку Бању започеле су средином 1942. године. Јованка Шиљак, управница Дома у Бањи Врњци, 15. маја 1942. је резервисала зграде за смештај деце у Матарушкој Бањи, виле *Карајовић*, *Ибар* и *Буњак*, а нешто касније Жандармеријски дом и вилу *Краљево* и организовала њихово уређење и адаптирање за смештај деце. Касније су за потребе збрињавања деце изнајмљене и друге виле и угоститељски објекти: *Хелвеција*, *Даница*, *Максимовић*, *Лийов лад* и др.¹²

Српски избеглички домови (СИД) у Матарушкој Бањи спадали су у групу великих избегличких домова који су могли да приме више од 600 деце. Домови у Матарушкој Бањи почели су са пријемом деце 3. јуна 1942. Просторије су адаптиране за: спаваонице, учионице, карантин, амбуланту, лазарет, кухињу, магацин, канцеларије, станове за намештенике, и просторије за прање и спровођење дезинфекције. Број и намена објеката домова временом су се мењали. Немачке власти су у неколико наврата заузимале просторије домова у Матарушкој Бањи. Први пут, након само четири месеца од почетка рада домова, на захтев немачког мајора морала су се иселити деца из Жандармеријског дома и виле *Ибар*, а зграда са главном кухињом препуштена је немачкој војсци. У одузетим објектима било је 59 соба.

У складу са бројем деце и актуелним потребама узимане су у закуп нове виле и мењана је функција домова, тако су спаваонице адаптиране у учионице, сале у трпезарије, привремене карантине и сл. Домови *Ибар*, *Сјолови*, *Краљево* и *Жича* су, осим за смештај, 1943. преуређени и за школовање деце. Дом *Максимовић* је одређен за питомце који су завршили основну школу и за полазнике аналфабетских течајева. У Дому *Хелвеција* задржао се карантин, а Дом *Студеница* је преуређен за опоравилиште за децу и за болничку кухињу.

Велике проблеме причињавали су организовање транспорта деце и допрема по трепштина. До железничке станице удаљене 2 км од домова, водио је неуређен сеоски пут, а моста преко Ибра није било, па се могло превозити једино скелом. До станице у Краљево, удаљене 10 км, превоз је био несигуран и веома скуп.¹³ Првих дана деца су спавала на поду, на сламарицама оивиченим дрвеним гредама.¹⁴ Убрзо су добијени „трспратни“ кревети, са три хоризонталне површине које су, уместо душека, биле напуњене сламом.¹⁵

¹¹ S. Milošević, n. d., 297.

¹² Исто, 28.

¹³ Историјски архив Краљево (ИАК), Збирка о радничком покрету у НОБ-у, инв. бр. 41, Комесаријат за избеглице и пресељенике 1941–1944, 14–17; Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Дечји дом „Бата и Рита Јовичић“ Рудник (А/150)-1942-К1, бр. 182.

¹⁴ Интервју са Милорадом Ђебићем из Београда, 26. фебруара 2022. У власништву Народног музеја Краљево и Института за савремену историју Београд.

¹⁵ Интервју са Драганом Жигићем из Зрењанина, 11. мај 2023. У власништву Народног музеја Краљево и Портала „Круг“ Краљево.

Прикључење манастира Студеница мрежи СИД Матарушка Бања, 19. августа 1943. године, значајно је олакшало бригу о деци, посебно у сегментима смештаја, исхране и лечења деце. Организација Дома у манастирском новом конаку, са смештајним капацитетима за 120 особа, брига о деци и вођење послова поверени су управи СИД-а Матарушка Бања. Уговор између манастира Студенице и СИД-а Матарушка Бања био је детаљно прецизиран.¹⁶ Повољни услови допринели су бржем опоравку болешљиве деце и подстакли Комесаријат да у септембру 1943. отвори Централно опоравилиште у склопу манастирског комплекса.¹⁷

Пријем деце и начини њиховој збрињавања

Уочи почетка рада домова, комесар за избеглице Тома Максимовић је одредио да се у Матарушкој Бањи „сместе на првом месту деца која су без родитеља, а која се налазе дуж Дрине; на другом месту изгладнела деца из Београда”.¹⁸ Највећи број деце упућене у Матарушку Бању дошао је са простора Босне и Херцеговине, преко испостава Комесаријата које су се налазиле на реци Дрини, пре свега преко домова у Ужицу и Севојну, где су деца у први мах прикупљана и где им је указивана прва помоћ.¹⁹

У првом транспорту из Дома за збрињавање избеглица у Ужицу, на *Списку деце, избељница која се упућују из Мокре торе у Матарушку Бању 3. јуна 1942*, нашла су се 44 имена, али су два прецртана, тако да су тог дана приспела 42 детета, с подручја села у околини Рогатице и Вишеграда, узраста од 3 до 13 година. Затим је, 24. јуна 1942. године, упућено 36 деце, узраста 7–12 година. Реч је о дечацима и девојчицама који су протерани из Гацког, Доњег Лапца, Куле, Бањалуке, Вргинмоста, Суботице, Војнића, Петриње, Глине, Вировитице, Подравске Слатине, Осјека и Спуња итд.²⁰ Осим са подручја НДХ, све до 1944. пристизала су деца са подручја Војводине, Косова, Црне Горе, Словеније, Македоније, Новог Пазара и околине итд.

Спискови пристигле деце су током првих месеци обухватили податке о презимену, имену, години рођења, школском узрасту и дотадашњем месту становања, имену оца и мајке, девојачком презимену мајке, да ли је и ко од родитеља преминуо и која је породична слава. Како је рат одмицао, број избеглих је убрзано растао, транспорти деце су постајали све уче-

¹⁶ Превоз деце, инвентара и хране првих дана је организовао манастирски дом, преуевши на себе да и убудуће четири пута месечно сноси трошкове транспорта. Питање огрева је решено тако што је манастир Студеница бесплатно уступио своје шуме за сечу и волове за превоз, уз обавезу СИД-а Матарушка Бања да обезбеди особље које ће да исече и превезе дрва. Милорад Панић, *Дом за збрињавање избељичке деце у Матарушкој Бањи (1942–1947)*, (Краљево: Центар за социјални рад, 1994), 172.

¹⁷ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 251, 270.

¹⁸ ИАК, Збирка о радничком покрету у НОБ-у, инв. бр. 41, Комесаријат за избеглице и пресељенике 1941–1944, бр. 18.

¹⁹ У Ужицу су функционисала два дечја избељичка дома – *Црвени крст* и *Кошћница*. Капацитет дома *Црвени крст* био је 115, а *Кошћнице* 150 деце. Према сачуваним евиденцијама, у ова два дома било је током окупације смештено 429 деце. У Пољопривредној школи у Севојну био је карантин за избеглу децу који је примио до 650 деце, а поред тога у овом месту је постојао и дечји избељички дом. Б. Мајданац, *н.г.*, 138–139.

²⁰ МИАЧ, А/150-1942-К1, бр. 10.

сталији, тако да су спискови садржали само имена и презимена деце, њихових пратилаца и евентуално узраст деце. Неретко се јављала разлика у броју деце наведене у списковима у односу на број пристигле деце. Најчешће се радило о изостанку упућивања деце због нарушеног здравља, недостатку времена да се употпуни документација, али и бежању или непријављеном одвођењу деце.²¹ Наиме, родитељи су повремено одводили децу, не добивши сагласност Комесаријата за избеглице и пресељенике. За сагласност је било потребно да родитељи приложе доказе да имају довољно средстава да издржавају и школују децу. Од 16. јуна до 10. септембра 1942, родитељи су из СИД Матарушка Бања, уз одобрење Комесаријата, одвели 95, а без одобрења 29 деце, што је у документима категорисано као „насилно одведени“.²²

Током прва три месеца рада, у СИД-у Матарушка Бања смештено је 1.034 детета. У фебруару 1943. било је 735 деце (457 дечака и 278 девојчица), од којих 92,5% узраста од 7 до 14 година. Број деце се стално мењао, с тим да је увек било више дечака него девојчица.²³ Пет месеци касније, у домовима је било 1.095 деце, од којих 159 деце без оца, 99 без мајке, а 48 без оба родитеља. У периоду од 21. јула до 10. августа 1943, домове је напустило 167 штићеника, од којих су родитељи одвели 109, домаћинима на село је упућено 48, а 10 је побегло без знања родитеља.²⁴ У Матарушкој Бањи је у осам објеката током августа 1944. било смештено 650 деце (455 дечака и 195 девојчица), што је у том тренутку износило око 12% све избегле деце смештене у избегличким домовима у Србији.²⁵

Унутар мреже домова за збрињавање, деца су често премештана ради школовања, професионалног оспособљавања за одређене занате, лечења, опоравка и ради летовања. У СИД Матарушка Бања боравила су током јесени 1942. године ради опоравка деца која су била смештена у манастиру Боговађа, а из Матарушке Бање деца су из сличних разлога упућивана у манастир Јошаницу и Државно опоравилиште на Авали. У Дом „Краљевић Андреја“ у Београду упућивана су деца која су завршила четврти разред основне школе и старији од 12 година, ради изучавања заната. Крајем 1942. упућено је у овај дом 61 „варошке и полуварошке деце“, потекле из породица службеника, свештеника, радника, трговаца, занатлија и сл.²⁶

Више појединаца из Краљева, Матарушке Бање и околних села јављало се са жељом да буду хранитељи избегличкој деци, што им је омогућавано уз потписивање уговора са Комесаријатом.²⁷ Други вид збрињавања и стручног оспособљавања деце било је „колонизовање“, односно упућивање деце у сеоска и градска домаћинства. У списковима су навођена имена и презимена деце, број картотеке детета, име домаћина и место. Од септембра 1942. до априла 1943, из Матарушке Бање је упућено 423 деце у сеоска до-

²¹ М. Панић, *н.г.*, 30–36.

²² МИАЧ, А/150-1942-К1, бр. 183, 184.

²³ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 204.

²⁴ М. Панић, *н.г.*, 168, 174.

²⁵ Државни архив Србије (ДАС), Комесаријат за избеглице и пресељенике 1941–1944 (Г-2), ф. 2.

²⁶ МИАЧ, А/150-1942-К1, бр. 121, 178, 200.

²⁷ Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.г.*, 48.

маћинства у Мачви, као и у околину Ариља, Пожеге и Чачка.²⁸ Код сеоских домаћина је владало велико интересовање за овај вид збрињавања деце. Због одласка у рат, страдања и одвођења у ратно заробљеништво мушкараца у најпродуктивнијем животном добу, сеоско становништво се суочавало са мањком радне снаге. Свакодневни напоран рад на обради земље, као и војске које су пролазиле и тражиле или отимале намирнице, утицао је да деци смештеној у сеоским домаћинствима није посвећивано довољно пажње и да су ретко похађала школу, већ су најчешће била ангажована као помоћ у свакодневним пословима, првенствено у чувању стоке. Ово је допринело да пракса колонизовања деце буде напуштена почетком 1944. године.²⁹

Особље задужено за бригу о деци

Процес пријема и распоређивања деце и особља у оквиру домова у Матарушкој Бањи трајао је током читавог рата. За старање о деци било је потребно оформити врло комплексну структуру намештеника, у складу са правилима које је установио Комесаријат. Најчешће су ангажована прогнана и избегла лица која су уз радне обавезе тиме добила смештај, храну и могућност зараде. Убрзане припреме за отварање Српских избегличких домова у Матарушкој Бањи у мају 1942. обухватиле су тражење медицинских кадрова. За сталног лекара у домовима ангажован је Драгутин Гвозденовић, а за помоћника здравствене службе Комесаријат је 1943. ангажовао лекара Андреја Арншенка. Лекар Драгутин Гвозденовић је 8. децембра 1943. премештен у Централни лазарет у Београду, тако да је уместо њега у Матарушку Бању упућен лекар Војислав Гилић.³⁰ Поред лекара, ангажовани су помоћни медицински радници, болничари и нудиље, економски задужени за набавке, учитељи, васпитачи, кувари, дактилографи, праље, мајстори и занатлије различитих профила, редаре (чистачице) и др. За непосредан образовно-васпитни рад са децом били су задужени васпитачи, које је постављао Комесаријат, домаћини домова које је бирала Управа СИД Матарушка Бања и учитељи, углавном упућивани из Министарства просвете.

Први управник домова у Матарушкој Бањи био је Владимир Беатовић, који је смењен са те дужности 7. априла 1943. године. На његово место дошао је Симо Ристић, који је преминуо 21. јуна 1943, а дужност управника преузео је 30. августа 1943. Душан Аврамов.³¹ Душан Аврамов се показао као изузетно дисциплинован, организационо вешт, савестан и пожртвован управник који је на тај начин утицао на остало особље и остао је на овој дужности до краја окупације.³²

²⁸ МИАЧ, А/150-1942-К1, бр. 118, 174; М. Панић, *н.г.*, 109–112, 143.

²⁹ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 443.

³⁰ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 358.

³¹ ДАС, Г-2, ф. 3, р. 167.

³² Душан Аврамов је у Матарушку Бању стигао 1942. са супругом Смиљом, касније професорком међународног права на Правном факултету у Београду. Прихватила их је породица лекара Драгутина Гвозденовића, у чијој кући је током рата Смиља Аврамов родила ћерку. Интервју са мр Милорадом Гвозденовићем из Београда, 9. октобар 2022. У власништву Народног музеја Краљево.

Са једним од првих транспорта деце упућене у Матарушку Бању, 3. јула 1942. године, стигло је 59 избеглица, међу којима су биле свршене ученице учитељске школе, гимназије и грађанске школе, које су, у зависности од узраста, распоређене у домовима као васпитачице или помоћно особље.³³ За вероучитеља је постављен прота Сима Беговић, а за наставника гимнастике сокол Миленко Ристић, обојица избеглице.³⁴ Неретко су у Матарушку Бању премештани намештеници из других домова или су, због организационих промена или породичних разлога, из Матарушке Бање одлазили у друге центре за збрињавање деце. Месечна примања запослених установљена 1942. године, до 1943. године су се формално утростручила, али услед раста цена, остала су врло скромна.³⁵ Управа СИД-а Матарушка Бања старала се о потребама запослених, у оквирима могућности и овлашћења. Намештеницима чији чланови породице нису могли да нађу смештај, омогућено је да њихова породица живи у Дому, с тим да плаћају трошкове исхране.³⁶ Њихова деца су уживала сва права као и остали штићеници. Комесаријат је на себе преузео и здравствену заштиту запослених и чланова њихових породица.³⁷

Дешавало се да, посећујући своју децу, родитељи буду разочарани њиховим изгледом сматрајући да су деца неухрањена и недовољно чиста, или да буду незадовољни односом васпитног особља према деци, поводом чега су слали притужбе Комесаријату.³⁸ Све притужбе су пажљиво провераване, а ако би се показале основаним, одговорне особе су кажњаване: опоменом, укором, строгим укором, новчано и отказом. Новчано кажњавање је подразумевало уплату дела плате одговорне особе у дечју касу. Најчешћи повод за кажњавање било је узимање хране мимо прописаних количина или манипулације везане за набавку одеће.³⁹

Међу запосленима, мушкарцима и женама различитих нарави, порекла и образовања, долазило је до неуједначених реакција на ратне трауме и нове услове живљења, што је повремено доводило до међусобних нетрпељивости. Управа је у таквим случајевима најчешће реаговала опоменама, али и оштријим мерама, укључујући и отпуштање из службе. Са друге стране, додељиване су и награде, углавном новчане или у виду одевних предмета, вредним и посвећеним радницима, васпитачима и учитељима.⁴⁰

³³ МИАЧ-А/150-1942-К1, бр. 20.

³⁴ МИАЧ-А/150-1942-К1, бр. 16.

³⁵ Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.г.*, 50.

³⁶ На пример, служитељ Петар Кесић, који је имао супругу и двоје деце од 2 и 3 године, добијао је месечну плату у висини 1.400 динара, а само трошкови хране за његово троје чланова породице износили су 2.250 динара. Домаћини домова, васпитачи, редаре и нудиље морали су да воде целодневну бригу о деци и, самим тим, били су приморани да станују у домовима. Због недовољно простора становало је по троје-четворо у соби и свако је трошкове смештаја плаћао по 250 динара. МИАЧ, А/150-1944-К2, бр. 1.

³⁷ Милован Вулетић, помоћник магационера је у фебруару 1944. упутио молбу да му се омогући да узима кондензовано млеко, пиринач, гриз и шећер, за дохрану своје двомесечне бебе на основу лекарског рецепта, што му је одобрено. Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.г.*, 51.

³⁸ МИАЧ, А/150-1942-К1, бр. 112.

³⁹ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 270, 286, 431.

⁴⁰ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 362, 371.

Међу задужењима намештеника било је и старање о хигијени у зградама и око њих, што им је, како су се ратне године низале, бивало све захтевније. Посебно је било тешко током зиме 1943/1944. године, због концентрисања већег броја немачких снага у Матарушкој Бањи, недовољно новца за набавку хране и одеће и због доласка нових таласа избегле деце. О ратним променама које су настале сведочи и то да се у Матарушкој Бањи, која је пре рата бројала 400 становника, у том периоду налазило више од 3.000 особа – мештана, намештеника домова, избегличке деце и немачких војника. Због тешких услова боравка током зиме, деца нису излазила из домова све до 1. марта 1944. да се не би разболела. О животним околностима у том периоду сведочио је и управник Душан Аврамов: „Било је момената када нам се чинило да смо потпуно беспомоћни и да ће код деце наступити катастрофа, па смо заједнички бринули бригу да се из зиме извучемо.“ Обишавши домове у Матарушкој Бањи у априлу 1944, Јованка Шиљак је изјавила: „Ја се дивим људима који под оваквим приликама и у оваквом блату могу да опстану“.⁴¹

До средине 1943, у Српским избегличким домовима у Матарушкој Бањи било је око 200 ангажованих лица и приближно 1.200 деце.⁴² СИД Матарушка Бања, укључујући и манастир Студеницу, 1. јануара 1944. бројао је 134 намештеника, 74 мушкарца и 60 жена.⁴³ Крајем септембра 1944, у домовима у Матарушкој Бањи радило је 118 намештеника, што је формално било довољно, али се ипак отежано радило јер многи од њих због нарушеног здравља нису могли да обављају своје дужности. У домовима у Матарушкој Бањи крај рата је дочекало 89 намештеника.⁴⁴

Материјални услови боравка

Ратна дешавања и оскудица утицали су да се у околини Матарушке Бање није могло набавити довољно хране за исхрану деце у домовима. Уз то су цене биле знатно више него у Београду, тако да су набављачи СИД-а Матарушка Бања морали путовати у удаљенија места ради набавке елементарних животних намирница. Ипак, стотине избегличке деце у Матарушкој Бањи будиле су саосећање код локалног становништва које им је, у границама својих могућности, обезбеђивало део хране.⁴⁵

Током првих месеци рада домова, хране је у почетку било довољно, али су порције смањиване са порастом броја деце која су стално пристизала, иако су и даље имала пет obroка дневно. Зимски месеци 1942/1943. године донели су већу оскудицу у храни и њен недостатак је у даљим ратним месецима бивао све осетнији. Житарска централа је средином априла 1943. обуставила давање пшенице и кукуруза за штићенике домова, тако да су

⁴¹ МИАЧ, А/150-1944-К2, бр. 23.

⁴² МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 454.

⁴³ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 388.

⁴⁴ Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.г.*, 55.

⁴⁵ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 3, 15.

надлежни у Комесаријату упутили дописе домовима о рационализацији резерви.⁴⁶ Следовање хлеба смањено је, 1. маја 1943. године, са 330 г на 250 г брашна, а због пристизања нових група деце долази до још веће оскудице, те је од 1. јуна 1943. године следовање хлеба сведено на 150 г брашна. Проја је прављена чешће него хлеб, од кукурузног брашна и воде, тврда и безукусна. За Ускрс и Божић обично је био богатији јеловник, а деца су на дан крсне славе добијала додатно парче проје и јабуку. Ради спречавања неконтролисаног трошења хране, уведене су посебне процедуре и контроле у трошењу.⁴⁷ У кухињи за болесну децу, издвојеној 1. маја 1943. у Лазарету и Жандармеријском дому, припремана је дијетална храна. За тешко болесну децу набављано је пет литара крављег млека сваког дана, јер су деца нерадо пила кондензовано млеко, које се због немаштине, ипак, није могло избећи.⁴⁸ Управа домова настојала је да на различите начине, сопственом иницијативом побољша квалитет исхране. Тако су у оквиру домова гајене свиње које су храњене остацима хране, деца су организовано брала багремов и зовин цвет, а васпитачи су их повремено водили у околна села да једу дудиње.⁴⁹

Посебан проблем представљало је и неуједначено финансирање. Управник Душан Аврамов је предочио Комесаријату да су током 1943. године домови у Матарушкој Бањи добили мање финансијских средстава него други домови, иако су имали веће трошкове и већи број деце. Током 1943, СИД Матарушка Бања је од Комесаријата добио 20.000.000 динара, док су домови у Неготину примили 20.700.000 динара, а домови у Бањи Ковиљачи 23.500.000 динара. Упоредивши домове у Матарушкој Бањи и Неготину, изнео је да је у Матарушкој Бањи током 1943. у просеку било по 827 деце сваког месеца, што је значило да је месечно издржавање износило 2.606 динара по детету, док су домови у Неготину имали просечно 558 деце, а добијали месечно издржавање у износу 3.093 динара по детету.⁵⁰

Тек почетком 1944, хуманитарне организације су стекле могућност да пруже већу помоћ избегличкој деци. Дому *Ибар* је, 15. фебруара 1944, додељена храна послата из швајцарског Црвеног крста за 36 ручкова за 395 деце, са распоредом спремања, упутствима о кувању и смерницама о попуњавању табела утрошених намирница.⁵¹ За сваку намирницу Црвени крст је прописивао дневни унос. Калорична вредност хране покривала је минималне дневне потребе деце, међутим, та количина је често била недовољна, а деца су нерадо јела швајцарске оброке.⁵²

Осим проблема у исхрани, Српски избеглички домови у Матарушкој Бањи имали су сталне проблеме у набавци одеће и обуће како за децу, тако и за запослене у овој установи.

⁴⁶ Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944. године. Свакодневни животи под окупацијом* (Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2002), 144, 146.

⁴⁷ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 272, 297.

⁴⁸ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 277. М. Панић, *н.г.*, 144.

⁴⁹ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 203, 245, 288.

⁵⁰ МИАЧ, А/150-1943-К2, бр. 20.

⁵¹ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 385; М. Панић, *н.г.*, 258–260.

⁵² МИАЧ, А/150-1944-К2, бр. 28.

Избегла деца су у Матарушку Бању стизала недовољно обучена, поцепана и боса. По сећању Јелене Јеремић, чији је отац учествовао у припремању домова за почетак рада, пристигла деца су била обучена у дугачке ланене кошуље истог кроја за дечаке и девојчице. На ногама су имала дрвене ципеле или опанке од нештављене коже; болесна деца су била боса или су им ноге увијане у дроњке, углавном од поцепаног џака или ћебета. Првих месеци скоро свако дете је било болесно. Одмах по доласку деца су купана у топлој води са одређеном количином сумпора у дрвеним коритима. После купања, одређен број деце добијао је преобуку, али већина је морала да сачека да се у перионици опере оно у чему су дошли.⁵³

Обућа и комплетан текстил (одећа, постељина, ћебад и пешкири) набављани су из Централног магацина Комесаријата у Београду, тако што су из домова упућивана требовања са подацима о тренутном броју деце, запослених и текућим потребама. Упркос томе што су постојали прописи о количини одеће, обуће и других потрештина (по три пара веша, чарапа и ћебета по детету, по један џемпер и сл.) због немаштине често нису могли бити поштовани. Посебно је недовољна количина веша представљала проблем. Такође, било је веома тешко обезбедити довољно капута који су у априлу, када отопли, узимани од деце, крпљени и пажљиво чувани за наредну зиму. Деца и одрасли добијали су ципеле са гуменим и ципеле са дрвеним ђоновима и дрвену обућу.⁵⁴

Домаћини домова су сачињавали спискове одеће и обуће за преправке и достављали их управнику. По потреби су формиране комисије које су процењивале шта је за расходовање, а шта за преправљање.⁵⁵ Од поцепаних опанака прављене су папуче за децу. Делови одеће предвиђене за расход коришћени су за закрпе за дотрајале панталоне, кошуље, хаљине итд.⁵⁶ Управа домова у Матарушкој Бањи је повремено децу снабдевала потребним стварима из непосредне околине. Тако је током лета 1943. припремљено 37 килограма вуне која је коришћена као плетиво за дечје џемпере.⁵⁷

Здравствено стање

Осим исхране и опремања, велику и тешку бригу приликом збрињавања деце представљало је њихово здравствено стање и надзор над њим. Посебну отежавајућу околност у том процесу имала је чињеница да су деца у домове стизала исцрпљена, болесна и са бројним преживљеним траумама. Од 3. јуна 1942. до 30. априла 1943, у Матарушкој Бањи боравила су 2.313 детета, од којих је 64% било болесно. У августу 1942. преминуло је 12, а у септембру 1942. последицама болести и исцрпљености подлегло је 15 деце. Разлог за толи-

⁵³ Ј. Кричковић, Љ. Ђорђевић, „И деца живот уплетоше у венац братства и јединства (XI)“, *Ибарске новине*, 2. октобар 1975, 6.

⁵⁴ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 228, 358.

⁵⁵ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 230.

⁵⁶ Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.д.*, 65.

⁵⁷ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 273.

ки проценат оболелих лежи у организацији домова на нивоу Србије. Наиме, здрава деца су упућивана у друге домове, а болесна задржавана на лечењу у Матарушкој Бањи.⁵⁸

Иако је било предвиђено да се у домове за збрињавање могу примати само здрава деца, неретко су се болести манифестовале тек током транспортовања или смештања. У тим случајевима су деца стављана у карантин. Лекар Драгутин Гвозденовић је, 1943. године, уз помоћ болничара Милана Томића организовао преглед и дезинфекцију деце и њиховог рубља, вакцинисање против тифуса и дифтерије, лечење шугавости, краста и лишајева, обилажење и надзор домова у погледу чистоће и реда и надзор над вешерајем. У амбуланти су вршени прегледи и лечење оболелих који су касније могли бити смештени заједно са здравом децом. Лазарет је представљао импровизовану болницу у самом Дому, где је децу смештао и лечио домски лекар. У најближу приватну или државну болницу упућивани су тежи случајеви, ради изолације или хируршких интервенција.⁵⁹

По доласку у Матарушку Бању, деца су фотографисана, да би касније могла бити вршена упоређивања висине, тежине и општег здравственог стања.⁶⁰ Од 1943. тежина је деци мерена почетком сваког месеца, по наредби Комесаријата. Тек пристигла деца најчешће су лечена од вашљивости, шуге, свраба, красти и исцрпљености. Од 3. јуна до 5. децембра 1942, од шуге се лечило 860 деце, а од красти 750. Током летњих месеци деца су мазана кремама против шуге, након чега су у пратњи васпитача одлазила на сунчање крај Ибра, ради бржег оздрављења.⁶¹ Због лакшег сузбијања вашљивости и кожних обољења, деца су шишана до главе. Често је, у случајевима недостатка фармацеутских медикамената, прибегавано примени природних препарата – за глисте су коришћени бели лук и семенке тикве као замена за сантонин.⁶²

Премда су се здравствени радници трудили да одвајају болесну децу од здраве, епидемије су се шириле. Осим оболевања од заушки, шарлаха, трбушног тифуса, дифтерије и других заразних болести, најпогубнија болест била је дизентерија од које су деца углавном оболевала пре смештања у домове. Управник СИД-а Матарушка Бања Владимир Беатовић изнео је податак да се од 3. јуна до 6. децембра 1942. од ове болести разболело 137 деце и намештеника, од којих је 23 умрло у краљевачкој болници и у лазарету.⁶³

У транспорту деце с Дрине, која су доспела у Матарушку Бању 27. децембра 1942, брат и сестра Драгомир и Љубисава Глигоровић оболели су од трбушног тифуса и заразили још четворо деце.⁶⁴ У априлу 1943, међу децом је било 47 оболелих од запаљења плућа, а умрло је четворо тек пристигле деце. У мају 1943. је регистровано 167 болесне деце, од којих је 41 дете упућено у различите болнице и опоравилишта. Хитно су предузете и друге

⁵⁸ М. Панић, *н.г.*, 39, 103.

⁵⁹ Исто, 96.

⁶⁰ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 239.

⁶¹ Народни музеј Краљево, Историјска збирка СИД-а у Матарушкој Бањи, фото-албуми, И-465.

⁶² МИАЧ, А/150-1943-К2, бр. 15.

⁶³ МИАЧ, А/150-1944-К2, бр. 1.

⁶⁴ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 239.

мере превенције и лечења. Осим набавке вакцина за имунизацију све деце против шарлаха, богиња и дизентерије, настављено је започето вакцинисање тек пристигле деце против тифуса и дифтерије. Пошто је утврђено и да је деветоро малишана позитивно на туберкулозу, тестирање на ову болест примењено је и на осталу децу. Упркос свим предузетим мерама, у мају 1943. умрла су четворица дечака.⁶⁵ Од 309 деце пристигле у јуну 1943. године, било је 40 болесних, углавном од малих богиња (морбила), а тројица дечака су умрла. Здравствено стање деце додатно је погоршала епидемија пролива у јуну 1943.⁶⁶ У јулу 1943. године оболело је 131 дете, а једна девојчица је умрла.⁶⁷ Од 1.026 штићеника, током августа 1943. смештених у домовима у Матарушкој Бањи, 37,4% је било болесно. По речима управника Душана Аврамова, епидемија грипа и мраса (малих богиња) током лета 1943. „личила је на олују која је изненада и нагло дошла, начинила пустош и сада је у потпуном исчезавању”. Међу оболелима и преминулима били су управник Симо Ристић и неколико намештеника домова.⁶⁸

Око 30% пристигле деце имало је хиповитаминозу. У фебруару 1944. године је, уз храну добијену од хуманитарних организација, СИД-у Матарушка Бања испоручено 14,5 литара рибљег уља, као помоћно лековито средство, са прописаним упутствима за употребу.⁶⁹ У околини Матарушке Бање се, у мају 1944, појавио пегави тифус, што је покренуло озбиљне превентивне мере. Организована су два предавања лекара Војислава Гилића и његове помоћнице: „Здравље и чистоћа – ваши као преносиоци заразе” и „Опасности од пегавца и шуге”. Особље је појачало надзор над хигијеном и уведене су додатне мере спречавања ширења заразе.⁷⁰ Током јесени 1944, здравствено стање деце је било под контролом, упркос томе што је харала епидемија дизентерије, од које су оболела 32 детета. Будући да су добили серум против ове болести, забележен је само један смртни случај. Преминуо је дечак који боловао од туберкулозе упоредо са дизентеријом.⁷¹

Од 3. јуна 1942, када је СИД Матарушка Бања почео са радом, до 29. новембра 1944, када је Матарушка Бања ослобођена, кроз домове је прошло више од 3.445 деце, од којих је умрло 56, односно 1,6%.⁷² Највећа смртност била је од августа до новембра 1942. године. Миодраг Савићевић се сећао тих дана: „Тада сам радио као столарски радник у Дому и сећам се, тражило се од мене да правим мртвачке сандуке за децу која умиру... А она су

⁶⁵ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 251.

⁶⁶ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 291.

⁶⁷ М. Панић, *н.г.*, 171.

⁶⁸ МИАЧ, А/150-1943-К1, бр. 265.

⁶⁹ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 395.

⁷⁰ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 431, 432.

⁷¹ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 388.

⁷² На основу извештаја СИД-а Матарушка Бања сачуваних у Међуопштинском историјском архиву у Чачку, извода из књига умрлих и рођених Матичне службе у Краљеву, књиге др Милорада Ђ. Панића *Дом за збрињавање избеличке деце у Матарушкој Бањи (1942–1947)* и фелтона Ј. Кричковић и Љ. Ђорђевић „И деца живот уплетеше у венац братства и јединства”, објављеног у *Ибарским новостима*, утврђено је именом и презименом 56 деце умрле у Матарушкој Бањи у периоду од 1942. до 1944. године.

у почетку умирала не стигавши ни да се добро нахране, обују и обуку, а да не говоримо о лечењу. Било је дана када сам морао да направим и по два сандука."⁷³ Управник би одредио неколико одраслих мушкараца да носе ковчег, а група вршњака пратила је ковчег до скеле на Ибру.⁷⁴

Преминула деца сахрањивана су на гробљу у оближњем Конареву, где се данас налази упечатљив споменик, дело архитекте Спасоја Крунића, који симболизује кровове кућа из којих су деца била приморана да избегну.

Школовање деце

Осим обезбеђивања услова за боравак и живот деце, управа домова у Матарушкој Бањи старала се и о њиховом васпитању и образовању. Осим организовања редовне школске наставе, пошто је велики број деце био неписмен и до тада није похађао школу, за њих су организовани аналфabetски течајеви⁷⁵. Почетком 1943, међу 735 штићеника било је 193 неписмених од 11 до 19 година. Током пролећа 1943, аналфabetски течај похађало је 19 мушке и 65 женске деце.

Школска 1942/1943. година је почела са закашњењем због недостатка простора за учионице и недовољног наставног кадра. Формирање одељења било је отежано, услед честих премештаја деце у друге домове, сталног прилива нових таласа избеглица и упућивања деце у сеоска домаћинства. Нису били заступљени сви предмети у свим разредима, да би неколико одељења било формирано 20. фебруара 1943, а два одељења првог разреда тек почетком априла 1943. године.

У СИД-у Матарушка Бања, 20. јула 1943. било је 1.095 деце, од којих: 229 млађих од 7 година; 490 у I разреду; 100 у II; 94 у III; 53 у IV разреду; 105 деце од 10 и више година који нису похађали школу; 11 која су свршила школу; 11 деце у различитим разредима средње школе; двоје деце је похађало занатску школу.⁷⁶ Почетком октобра 1943, извршене су организационе и персоналне промене. Домови у Матарушкој Бањи су одређени за школску децу. Одлучено је да се млађа деца распоређују по манастирима и мањим домовима, а да одрасла деца иду на течајеве и занате. Наставу је изводило 12 учитеља које је поставило Министарство просвете и три учитеља које је поставио Комесаријат који је обезбедио и уџбенике, наставна средства и учила.⁷⁷

Велика пажња је придавана васпитном раду са децом за који су били надлежни васпитачи, наставници и домаћини домова. Деца су учествовала у обележавању верских празника, подучавана су уредности, основним кућним пословима и стицању спортских навика.

⁷³ Ј. Кричковић, Љ. Ђорђевић, „И деца живот уплетоше у венац братства и јединства (XVIII)“, *Ибарске новости*, 20. новембар 1975, 6.

⁷⁴ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 450, 452.

⁷⁵ МИАЧ, А/150-1942-К1, бр. 18, 64.

⁷⁶ М. Панић, *н.г.*, 167.

⁷⁷ Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.г.*, 84.

Осим тога, посећивала су гостујуће позоришне представе, приређивала приредбе и организовала такмичења у спорту, пре свега, фудбалу.⁷⁸ У СИД-у Матарушка Бања је, 17. јануара 1944, сачињен списак деце 717 штићеника (517 дечака и 200 девојчица), са годишњим оценама у којем су васпитачи и домаћини домова изнели педагошка и карактеролошка обележја 635 штићеника (468 дечака и 117 девојчица). Од укупног броја оцењиваних, са негативним оценама било је 24 дечака и три девојчице. Већина деце описана је као добра, бистра, лепо васпитана и послушна.⁷⁹

Одузимање домова у јесен 1943, одразило се, због недостатка простора, на нередовно одржавање наставе, тако да су до 1. марта 1944. године наставу похађали само ученици пет одељења II разреда. Тог дана успостављена је редовна настава за 7 одељења I разреда, пет одељења II и за по два одељења III и IV разреда.⁸⁰ Од 17. марта 1944. уведен је полицијски час од 20 сати, а од 1. априла 1944. отпочело је замрачивање домова. Издата су прецизна упутства о понашању током узбуне и одређено је којим путевима треба евакуисати домове у случају бомбардовања. Упркос свему, настава је у овом периоду одржавана, а 12. јула 1944. године приређена је завршна приредба.⁸¹

Крај раја

У септембру 1944. немачка војска почиње да се повлачи из Матарушке Бање. Започета школска година у СИД Матарушка Бања прекинута је због борбених дејстава. Посебан проблем представљала је исхрана деце услед прекида саобраћајних веза и контаката иако је у том периоду број деце која су боравила у домовима смањен на 95. Током новембра, помоћ у храни упутио је манастир Студеница. Краљево и Матарушка Бања су ослобођени 29. новембра 1944. године. Због угрожености деце услед борбених дејстава, део њих је евакуисан из избегличких домова и упућен у Врњачку Бању, а затим распоређен у овом месту и околним селима.⁸²

Нове власти су се у ослобођеној, али ратом уништеној земљи, суочиле са проблемом исхране и збрињавања деце. Тај проблем је донекле решен тако што је, у периоду од јануара до марта 1945. године, око 12.000 деце упућено из Србије на опоравак у Бугарску.⁸³ Деца су у Бугарској била углавном добро примљена и прихваћена, а нега и старање о њима били

⁷⁸ Ј. Кричковић, Љ. Ђорђевић, „И деца живот уплетоше у венац братства и јединства (V)“, *Ибарске новостии*, 28. август 1975, 6.

⁷⁹ Нису оцењивана деца лица запослених у домовима, болесна деца, недавно приспела и деца у опоравишту. Од оцењених, један број питомаца починио је преступе, у шта су сврставани лагање (петорица дечака, две девојчице), крађа (шесторица дечака) и бежање из дома (четворица дечака). М. Панић, *н.г.*, 224–225.

⁸⁰ МИАЧ, А/150-1944-К2, бр. 23.

⁸¹ МИАЧ, А/150-1944-К1, бр. 453.

⁸² М. Панић, *н.г.*, 291.

⁸³ Petar Dragišić, „Zbrinjavanje jugoslovenske dece u Bugarskoj 1945. godine“, *Istorija 20. veka*, 2, (2001), 103–110; Сања Петровић Тодосијевић, „У сваком Бујарину имали смо оца, а у Бујарки мајку. Југословенска деца у Бугарској 1945. године“, *Токови историје*, 3 (2013), 173–206.

су на задовољавајућем нивоу. Њихов повратак у Југославију организован је у другој половини 1945. године. Међу овом децом налазило се и 295 деце из домова у Матарушкој Бањи.⁸⁴

Закључак

Збрињавање деце избегле из различитих крајева окупиране Југославије у системе домова Комесаријата за избеглице и пресељенике у окупираној Србији током Другог светског рата, представљало је комплексан организациони подухват и велики хуманитарни подвиг. У Српским избегличким домовима у Матарушкој Бањи, у периоду од јуна 1942. до новембра 1944. било је смештено више од 3.445 деце, од којих је 1,6 % деце преминуло. Недовољни смештајни капацитети спрам великог броја деце, нису спречавали немачке окупаторе да у неколико наврата одузимају зграде дечјих домова за своје потребе. Готово свакодневно се суочавајући за потешкоћама око: смештаја деце и запослених, набавке намирница за исхрану, одевања, лечења, спречавања избијања епидемија и спровођења образовно-васпитног плана, запослени у СИД Матарушка Бања упели су да у тешким ратним условима створе елементарне услове за живот деце, чиме су пресудно допринели да ионако огромне размере страдања српског цивилног становништва у Другом светском рату не постану још веће.

⁸⁴ Љ. Шкодрић, М. Савић, *н.г.*, 93–94.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављени историјски извори:

1. Државни архив Србије, Комесаријат за избеглице и пресељенике 1941–1944.
2. Историјски архив Краљево, Збирка о радничком покрету у НОБ-у.
3. Међуопштински историјски архив Чачак, Дечји дом „Бата и Рита Јовичић“ Рудник.
4. Народни музеј Краљево, Историјска збирка СИД-а у Матарушкој Бањи.

Литература:

1. Димитријевић, Бојан. *Србија 1941*. Београд: Институт за савремену историју, Catena mundi, 2021.
2. Dragišić, Petar. „Zbrinjavanje jugoslovenske dece u Bugarskoj 1945. godine“. *Istorija 20. veka*, 2, (2001), 103–110.
3. Ђурић Мишина, Вељко. *Саслушања српских избеглица. Историјски контекст и анализа*. Бања Лука, Нови Сад: Удружење архивских радника Републике Српске, Архив Републике Српске, Архив Војводине, 2023.
4. Janjetović, Zoran. *Collaboration and Fascism Under the Nedić Regime*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018.
5. Kreso, Muharem. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1942. Sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustanove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 1979.
6. Mazover, Mark. *Hitlerovo carstvo. Nacistička vladavina u okupiranoj Evropi*. Beograd: Arhipelag, 2019.
7. Мајданац, Боро. „Избегличка деца у Ужицу (1941–1945)“. *Историјска баштина*, 19 (2011), 133–154.
8. Milošević, Slobodan D. *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*. Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1981.
9. Николић, Коста. *Страх и нада у Србији 1941–1944. године. Свакодневни живот под окупацијом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
10. Панић, Милорад. *Дом за збрињавање избегличке деце у Матарушкој Бањи (1942–1947.)*. Краљево: Центар за социјални рад, 1994.
11. Стојановић, Тамара. „Хуманитарне иницијативе и акције на страницама колаборационистичке штампе“. У: *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944*, III. Приредио Александар Стојановић, 163–193. Београд: Филип Вишњић, Институт за новију историју Србије, 2023.
12. Павловић, Стеван К. *Хитлеров нови анђијоредак. Други свешки раи у Југославији*. Београд: Clío, 2009.
13. Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

14. Петровић Тодосијевић, Сања. „У сваком Бугарину имали смо оца, а у Бугарки мајку. Југословенска деца у Бугарској 1945. године“. *Токови историје* 3 (2013), 173–206.
15. Шкодрић, Љубинка и Мирјана Савић. *Деца у рату. Српски избељички домови у Машарушкој Бањи 1942–1944*. Краљево: Народни музеј Краљево, 2023.

Интервјуи:

1. Интервју са Драганом Жигићем из Зрењанина, 11. мај 2023. У власништву Народног музеја Краљево и Портала „Круг“ Краљево.
2. Интервју са мр Милорадом Гвозденовићем из Београда, 9. октобар 2022. У власништву Народног музеја Краљево.
3. Интервју са Милорадом Ђебићем из Београда, 26. фебруара 2022. У власништву Народног музеја Краљево и Института за савремену историју, Београд.

Ljubinka ŠKODRIĆ, PhD, Senior Research Associate
Institute for Contemporary History
Belgrade, Republic of Serbia
ljubinka.skodric@isi.ac.rs

Mirjana SAVIĆ, Museum Advisor
National Museum Kraljevo
Kraljevo, Republic of Serbia
mirjana.savic@nmkv.rs

CARE OF CHILDREN IN THE SERBIAN REFUGEE HOMES IN MATARUŠKA BANJA 1942-1944

Summary

The Serbian Refugee Homes in Mataruška Banja began accepting children on 3 June 1942. Most of the children were sent to these homes were the refugees from the territory of Independent State of Croatia (NDH). Only three months after the opening, at the end of August 1942, 1,034 children were accommodated in these homes. The Serbian Refugee Homes in Mataruška Banja consisted of several buildings used for housing, education, nutrition and treatment of children. The number and purpose of these buildings changed over time. A special problem was occupation of certain buildings by the German military forces. In September 1943, the Studenica monastery joined the network of homes in Mataruška Banja and a special department for the recovery of the children was opened within the monastery.

Despite the help provided by the local population and the constant efforts of the employees and the Commissariat for Refugees, feeding the children in the Serbian Refugee Homes in Mataruška Banja during times of war and scarcity was a constant problem. In addition, refugee children arrived poorly dressed, sick and barefoot. In the war circumstances, procuring a sufficient quantity of clothing and shoes for the growing number of children and their guardians was a real feat. Taking care of health, besides taking care of children's nutrition, was the biggest challenge in the work of refugee homes. Children arrived at the homes exhausted, sick and traumatized. From 3 June 1942, when the admission of children began, until 29 November 1944, when Mataruška Banja was liberated, more than 3,445 children went through the Serbian Refugee Homes in Mataruška Banja. Out of this number of children, 56 children died, which is 1.6%.